

دکتر مصطفی امامی

وکیل پایه یک دادگستری

در جامعه ما چک جایگاه خود را از دست داده است

منظور از چک در این نوشتار، چک‌های عادی است که بانک‌ها به مشتری‌هایی که نزد آنها حساب‌جاری دارند دسته چک می‌دهند تا با صدور برگه یا برگه‌های چک بتوانند هر مبلغی از موجودی خود را که نزد بانک دارند شخصاً برداشت کنند یا حواله دهند تا دیگری برداشت کند. ماده ۳۱۰ قانون تجارت همین معنی را می‌رساند که می‌گوید چک نوشته‌ای است که به موجب آن صادرکننده وجوهی را که نزد محال علیه (یعنی بانک) دارد کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می‌کند.

چک از نظر سیستم بانکی

از نظر سیستم بانکی چک، مانند اسکناس، یکی از ابزارهای پرداخت است یعنی صادرکننده چک از محل پولی که نزد بانک دارد می‌تواند از بانک بخواهد مبلغی از آن را که در روی چک نوشته است به خود صاحب حساب یا به هر شخص دیگری که ارایه دهنده چک است بپردازد.

در واقع پرداخت پول توسط چک، به جای نقل و انتقال فیزیکی پول است و به مراتب از نقل و انتقال پول آسان‌تر، بی‌خطرتر و تسهیل‌کننده‌تر است. یعنی به جای اینکه صادرکننده چک برود نزد بانکی که در آن حساب جاری دارد چک بکشد و پول خود را از بانک بگیرد و بعد آن را ببرد بدهد به فروشنده کالا و بعد فروشنده کالا پول‌هایی را که از این مشتری و مشتری‌های دیگر دریافت کرده برگرداند به بانک و به حساب خود منظور کند، از مشتری‌ها چک دریافت کند و وجه چک‌ها را به حساب جاری خود منظور

کند به مراتب آسان‌تر و بی‌خطرتر خواهد بود. اما در جامعه ما چک جایگاه خود را از دست داده و فاقد اعتبار است تا به جای دریافت اسکناس از مشتری‌ها چک قبول شود و وجه چک‌ها به جای اسکناس عمل کند.

جایگاه چک در جامعه ما در گذشته

در گذشته دوره، در سال‌های اولیه تأسیس بانک ملی ایران یعنی دورانی که بانک تجاری ما منحصر به بانک ملی ایران و بانک شاهی بود وجود دسته چک نزد هر کس که بود حاکی از اعتبار دارنده آن بود و چک فقط برای مقاصد پرداخت‌های واقعی مورد استفاده قرار می‌گرفت و مانند اسکناس در جامعه ما اعتبار داشت و مورد قبول همه بود و به راحتی و سریع به جای اسکناس عمل می‌کرد.

بررسی جایگاه چک در جوامع دیگر

در جوامع دیگر چک همانند پول نقد پذیرفته می‌شود. تمام فروشگاه‌ها بدون استثنا اعم از کوچک و بزرگ، چک را به منزله وجه نقد می‌پذیرند که هم روند تجارت و کسب و کار را فوق‌العاده سریع و آسان می‌کند و هم شعب بانک‌ها به مراتب خلوت‌تر و محدود است به مواردی که مشتری واقعاً نیاز به مراجعه به بانک دارد یعنی می‌خواهد یا پول به حساب بگذارد یا شخصاً از حساب پول برداشت کند. در جوامع دیگر حتی برای پرداخت هزینه‌های دولتی و صدور پروانه‌ها و اجازه‌نامه و گواهینامه‌ها و پرداخت قبوض آب و برق و تلفن و گاز و سرویس‌های تلویزیون‌ها و رادیوهای کابلی به شرکت‌های خصوصی مخصوصاً تأکید شده که هزینه‌ها را با کشیدن چک و ارسال آن توسط پست بپردازند.

در جوامع دیگر بانک‌ها نیز چک‌هایی را که حساب آنها نزد بانک‌های دیگر است در موقع ارایه، پس از احراز هویت ارایه‌دهنده وجه آنها را به ارایه‌دهنده چک می‌پردازند و بعد این‌گونه چک‌ها را برای وصول به بانک‌هایی که چک عهده آنها است می‌فرستند و وجه آنها وصول می‌شود.

بررسی علی که موجب شده چک جایگاه خود را از دست بدهد

در جامعه ما از گذشته دور تاکنون بر اثر اینکه عده‌ای که تعداد آنها از حساب بیرون است چک را برای مقاصدی غیر از آنچه که هدف اصلی از رواج چک بوده است به کار برده‌اند، چک جایگاه خود را از دست داده است و دیگر به عنوان یک ابزار مطمئن برای پرداخت در جامعه ما پذیرفته نمی‌شود. نه تنها در جامعه ما اشخاص برای چک شخصی ارزش و اعتبار قائل نیستند، بلکه بانک‌های ما نیز چک‌ها را می‌گیرند ولی پس از اینکه وجه آنها را از بانک‌های محال علیه وصول کردند به بستانکار حساب واگذارکنندگان منظور می‌کنند یا وجه آنها را می‌پردازند.

چک آلت دست معامله‌گران و سودجویان

رفته‌رفته که تعداد بانک‌های تجاری ما زیاد شدند و برای متقاضیان حساب جاری باز کرده و به آنها دسته چک دادند و بانک‌های غیرتجاری نیز مجاز به دادن دسته چک به متقاضیان شدند، دسته‌چک‌ها به دست افرادی افتاد که برای مقاصدی غیر از هدف اصلی چک، یعنی پرداخت وجه آن در تاریخ صدور، به کار رفت. چک‌ها بدون هدف پرداخت در تاریخ صدور، یا اصولاً بدون هدف پرداخت وجه آن، صادر شده و در دست اشخاص قرار گرفته در نتیجه موجب شده است چک جایگاه خود را از دست بدهد و به صورت یک برگ کاغذ فاقد ارزش و اعتبار برای مبلغی که در روی آن نوشته شده درآید. مدت‌ها است که چک به همین ترتیب آلت دست معامله‌گران و سودجویان فاقد سرمایه و نسیه‌بخرها برای انجام معاملات نسیه و امانی و نظایر اینها قرار گرفته است.

امروزه بسیاری از کسانی که کالاهایی را حتی به رقم‌های بالا از عمده‌فروش‌ها نسیه می‌خرند و در مقابل یک یا چند برگ چک با تاریخ‌های بعدی یا با محل تاریخ را سفید گذاشتن یا چک سفیدامضا دادن یا صدور چک به طور کامل ولی اضافه کردن دو یا سه امضای صادرکننده چک در پشت چک آن را به فروشنده کالا تسلیم می‌کنند و کالا را تحویل می‌گیرند و می‌برند تا بفروشند و سود خود را بردارند و پول کالاها را به فروشنده آن بپردازند و آن چک را برای سری معاملات نسیه بعدی همچنان نزد فروشنده عمده

کالا باقی بگذارند. عمده فروش‌های کالا نیز از مراکزی که کالاهای عمده می‌خرند به آنها نیز چک وعده‌دار می‌دهند تا سر موعد پول آن چک‌ها را از محل پول‌هایی که از خریداران جزء می‌گیرند نزد بانکی که چک از حساب خود کشیده‌اند تأمین کنند و چون تمام آن جزیی‌بخرها عمده‌ها یا بر اثر فروش نرفتن کالاهایی را که نسبه خریده‌اند و به فروش نرفته، یا آنها نیز بخشی از کالاهای نسبه خریداری شده را به مشتری‌های خود به طور نسبه فروخته‌اند، پول کالاهای خریداری شده را نمی‌توانند یا نمی‌خواهند در موعد مقرر بپردازند در نتیجه عمده‌فروش‌ها نمی‌توانند به موقع پول چک و چک‌هایی را که به مراکز عمده‌فروشی داده‌اند نزد بانک تأمین کنند و چک‌های نسبه‌بخرها را برای تعقیب صادرکنندگان آنها به جریان می‌گذارند و به این ترتیب یک سری دعاوی چک‌های بلامحل در دادسراها و دادگاه‌ها یا در دوایر اجرای ثبت به جریان می‌افتد و عده‌ای فراری می‌شوند و عده‌ای مورد تعقیب قضائی قرار می‌گیرند. نتیجه آن می‌شود که چک جایگاه خود را که حاکی از ارزش و اعتبار مسلم و مطمئن در جامعه است از دست می‌دهد همچنان که امروزه ما شاهد آن هستیم.

چک آلت دست تعهد سپردگان

چک در دست عده‌ای دیگر وسیله تضمین تعهدات غیر از تعهد پرداخت پول است. در این گونه موارد نیز که متأسفانه تعداد آنها کم نیست چک آلت دست عده دیگری از افراد قرار گرفته است، به شرح زیر:

الف) به عنوان نمونه می‌دانیم که امروزه سرقتی محل‌های کسب بسیار گران است و حتی محل‌های کوچک کسب را به مبالغ گزاف سرقتی واگذار می‌کنند. چون این محل‌ها برای مدت‌های معمولاً یک ساله توسط مالکین یا موجرین اجاره داده می‌شود و مستأجرین پول ندارند که سرقتی گزاف آن محل‌ها را بپردازند مالکین یا موجرین از این گونه مستأجرین، یک چک با مبلغ بالا ولی بودن ذکر به عنوان تضمین دریافت می‌کنند. برای تخلیه محل در پایان سال اجاره، چنانچه این گونه مستأجرین در پایان سال اجاری حاضر به تخلیه محل نشدند یا اجاره محل را برای سال بعد تجدید نکردند چک‌های آنها را برای نقد کردن به بانک می‌فرستند و چون صادرکنندگان این سری چک‌ها به طور

مسلم چنان مبلغ گزاف را در حساب خود نزد بانک ندارند، چک‌های آنها از بانک برگشت می‌خورد و دارندگان چک‌ها (مالکین یا موجرین) به تعقیب صادرکنندگان چک‌ها می‌افتند و صادرکنندگان چک‌ها هم که می‌دانند چک‌های آنها از بانک برگشت خورده محل کسب را از جنس که در آن داشته‌اند خالی می‌کنند و با گذاشتن یکی دو تکه اسباب نظیر یک میز و یک دو تا صندلی در محل، در آن محل‌ها را قفل می‌کنند و خود را پنهان می‌کنند تا مالکین یا موجرین نتوانند به راحتی آن محل‌ها را از تصرف مستأجرین خارج کنند و به دیگری اجاره بدهند. بنابراین ملاحظه می‌شود که نه تنها چک‌های بلا محل این گونه افراد با مبلغ گزاف در دادسراها و دادگاه‌ها مورد تعقیب قرار می‌گیرد که علاوه بر آنها مسأله تخلیه محل به علت نپرداختن اجاره نیز منجر به یک سری اقدامات در دادگاه‌ها و تعقیب این گونه مستأجرین می‌گردد و مستأجرین هم که از ترس پیگرد قانونی قرار گرفتن، خود را پنهان کرده‌اند در پنهانی دست به کارهای خلاف دیگر و دیگر می‌زنند. به این ترتیب بر اثر وجود چک‌ها و دسته‌چک‌ها نزد این گونه اشخاص یک عده خطاکاران اجتماعی پیدا می‌شوند که وقت خودشان و بانک‌ها و دستگاه قضائی را می‌گیرند و یک عده افراد طلبکار و مدعی حق به جای انجام کارهای سازنده در جامعه، گرفتار مورد تعقیب قرار گرفتن و تعقیب کردن می‌شوند و به دنبال اموال بدهکارها و غیره راه می‌افتند. کشیدن چک‌های این چنینی برای انجام چنین تعهدات که بلا پرداخت در دست دارندگان آن مانده است موجب شده که چک جایگاه خود را از دست می‌دهد.

ب) نمونه دیگر، چک‌هایی است که شرکت‌هایی که با صد هزار تومان سرمایه توسط سه نفر از اعضای یک خانواده (شوهر، زن و یک فرزند یا یکی از بستگان خانواده) تشکیل شده و در مناقصه‌های بزرگ که از طرف برخی شرکت‌های دولتی اعلام گردیده شرکت کرده‌اند و به جای ضمانتنامه شرکت در مناقصه، یک برگ چک و پس از برنده شدن مناقصه، در موقع امضای قرارداد انجام کار، به جای ضمانتنامه حسن انجام کار یک برگ چک دیگر، هر چک به مبلغ ارقام میلیارد تومانی به امضای مدیرعامل (همان شوهر خانواده) تسلیم کرده‌اند و چون این گونه شرکت‌ها از نظر مالی و فنی توانایی انجام کارهای موضوع چنان قراردادهایی را ندارند، پس از گذشت مدت زمانی، شرکت

صدهزار تومانی و قرارداد امضا شده و چک میلیاردها تومانی را مدیران شرکت رها می‌کنند و فراری می‌شوند و شرکت کارفرما را در معضلات بزرگی گرفتار می‌کنند. مقامات شرکت کارفرما توجه نداشته‌اند که گرفتن چک به عنوان تضمین از شرکت متعهد به انجام کار، نقض غرض قانون است که مقرر می‌دارد ضامن جدا از مضمون عنه یعنی مدیون اصلی (یا متعهد) است (ماده ۶۸۴ قانون مدنی) و در مورد مناقصه‌ها و قراردادهای انجام کار ضامن باید بانک باشد و برای شرکت در مناقصه باید ضمانتنامه بانکی شرکت در مناقصه و در صورت برنده شدن در موقع امضای قرارداد باید ضمانتنامه بانکی حسن انجام کار به کارفرما تسلیم شود. کشیدن چک‌های بلامحل با ارقام نجومی که بلاپرداخت در دست کارفرما باقی مانده است نیز موجب شده که چک جایگاه خود را از دست بدهد.

چک آلت دست کلاهبرداران

عده‌ای نیز هستند که مدعی به کار انداختن سرمایه‌ها و پس‌اندازهای کوچک و متوسط مردم‌اند. این دسته اشخاص پول‌های نقد افراد را که اغلب ساده و بی‌اطلاع هستند جمع‌آوری کرده و آنها نیز پول‌های نقد خود را به این گونه اشخاص می‌سپارند تا آن پول‌ها را به اصطلاح در داد و ستدهایی که می‌کنند به کار بیندازند و از سودی که می‌برند سهمی هم به صاحبان پول‌ها بدهند. این مدعی‌های به کار انداختن سرمایه‌ها و پس‌اندازها در برابر هر پولی که از افراد می‌گیرند به آنها یک برگ چک می‌دهند و بعداً هم یکی دو بار چک جدید با مبلغ بیشتر که نشاندهنده سهم سود پول آن چک است به صاحبان این گونه پول‌ها می‌دهند و چک‌های قبلی خود را پس می‌گیرند. صاحبان پول‌ها با دیدن چک جدید با مبلغ بیشتر و اسم بانک در بالای چک از کار خود راضی و خوشحال می‌شوند. سرانجام صادرکننده چک‌ها بعد از چند بار چک جدید دادن و چک قبلی را گرفتن غیث می‌زند و خودش را گم می‌کند و چک‌های بدون وجه در دست صاحبان این گونه پول‌ها باقی می‌ماند. این گونه موارد نیز موجب شده که چک در جامعه ما جایگاه خود را از دست بدهد.

ارایه راه حل

برای اینکه در جامعه ما نیز چک جایگاه خود را باز یابد راه حل های زیر پیشنهاد می شود:

۱- بانک ها از دارندگان حساب جاری که بعضی چک های آنها به بانک ارایه نمی شود قبل از اینکه چک جدید بدهند کتباً بخواهند اگر آن چک ها را باطل کرده اند باطل شده آن را به بانک تسلیم یا ارایه دهند تا در صفحه مربوط به حساب جاری مشتری منعکس شود. بانک ها مراقبت کنند تا اگر همه چک های مشتری به بانک برای پرداخت یا ثبت ابطال آنها تسلیم و ارایه نشده است، دسته چک جدید به مشتری ندهند. چنانچه مشتری مبادرت به صدور چک هایی برای مقاصد غیر از هدف چک کرده باشد با مقرراتی که لازم است توسط مراجع قانونی وضع و مقرر گردد با صاحبان این گونه حساب ها که تمام چک های آنها به بانک برای پرداخت یا ثبت چک های باطل شده ارایه نگردیده است به ترتیب مصرح در آن مقررات رفتار گردد، تا از صدور چک ها برای مقاصد غیر از هدف اصلی چک جلوگیری شود.

۲- برای اینکه صادرکنندگان چک که چک خود را به منظور پرداخت وجه آن توسط بانک صادر می کنند مطمئن شوند که چک آنها پشت نویسی نمی شود و در دست اشخاص دیگر که از وجود آنها بی اطلاع اند دست به دست نمی گردد چک های خود را به نام و در وجه اشخاصی که می خواهند وجه منحصرأ به آنها پرداخت شود صادر کنند و نه به صورت چک در وجه حامل یا به حواله کرد. از سفید امضا کردن در پشت چک که معمولاً دریافت کنندگان چک از صادرکنندگان چک در موقع دریافت چک می خواهند یکی دو امضای سفید در پشت چک بکنند خودداری کنند، زیرا موارد عدیده ای اتفاق افتاده که اشخاص از سفید امضای صادرکننده در پشت چک سوء استفاده کرده اند.

۳- در مواردی که صادرکنندگان چک، چک ها را برای طرف هایی که اسم آنها را در روی چک نوشته اند صادر کرده اند و قصدشان این است که چک ها را طرف های مذکور منحصرأ به حساب خود نزد هر بانکی که حساب دارند منظور کنند، این گونه چک ها را به صورت چک بسته صادر کنند، و آن به این صورت است که در روی چک پس از صدور و نوشتن نام طرف دو خط موازی مورب می کشند و به طرف می دهند در آن صورت

گیرندگان چک‌ها می‌توانند وجه آن چک‌ها را فقط با پشت‌نویسی به حساب خود نزد هر بانکی که حساب دارند واریز کنند. به این ترتیب از دست به دست گشتن تعداد بی‌شماری از چک‌ها در دست افرادی که صادرکنندگان چک آنها را نمی‌شناسند و مدت‌ها طول می‌کشد تا این‌گونه چک‌ها به بانک ارایه شود و وجه آنها پرداخت شود یا به حساب انتقال‌گیرنده نهایی واریز گردد جلوگیری شود.

۴- صاحبان سرمایه‌های کوچک و متوسط از پرداخت پول‌های خود به اشخاصی که به خوبی آنها را نمی‌شناسند خودداری کنند و پول‌های خود را به بانک‌ها به صورت یکی از انواع سرمایه‌گذاری‌ها بسپارند تا بانک‌ها پول‌ها را در سرمایه‌گذاری‌هایی که می‌کنند به کار اندازند و سهم سود صاحبان سرمایه‌ها را ماهیانه و به طور مرتب بپردازند. صاحبان سرمایه‌ها می‌توانند برای گرفتن اطلاعات لازم قبلاً با رئیس یا یکی از معاونین هر شعبه هر بانک در شهری که مقیم هستند مراجعه کنند و اطلاعات لازم را بگیرند و از سپردن پول‌های خود به دست اشخاص ناشناخته خودداری کنند، تا به این ترتیب به افرادی که به ادعای به کار انداختن سرمایه، پول‌های مردم را در برابر دادن چک‌های خالی از وجه می‌گیرند و بعد هم خود را پنهان می‌کنند که جنبه کلاهبرداری دارد امکان سوءاستفاده داده نشود.

۵- از قبول چک‌ها هم در موقع شرکت در مناقصه و هم در موقع امضای قرارداد انجام کار، خودداری شود و ضمانتنامه‌های بانکی شرکت در مناقصه و حسن انجام کار، اخذ شود تا موجبات صدور چک‌های بلامحل توسط متعهدها به عنوان تضمین فراهم نشود.